ONA TILI TA’LIMIDA INTEGRATIV YONDASHUV (METODIKA)

Raxmanberdiyeva Mubina Suxrob qizi

Alisher Navoiy nomidagi O‘zbek tili va adabiyoti universiteti, 2-bosqich talabasi

raxmonberdiyevamubinabonu@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tili ta’limida integrativ yondashuvning mohiyati, nazariy asoslari va amaliy qo‘llanish yo‘llari yoritiladi. Integrativ yondashuv til ko‘nikmalarini (tinglash, gapirish, o‘qish, yozish), grammatik bilimlarni va boshqa fanlar mazmunini o‘zaro bog‘lab o‘qitishni nazarda tutadi. Maqolada integratsiyaning turlari, ilmiy manbalardagi asosiy xulosalar hamda 6-sinf uchun mashg‘ulot modeli taqdim etiladi.

Kalit so‘zlar: integrativ yondashuv, ona tili, fanlararo integratsiya, ko‘nikmalar integratsiyasi, mazmuniy yondashuv, ta’lim metodikasi.

KIRISH

Ona tili ta’limida grammatika, o‘qish, yozuv va adabiyot ko‘pincha alohida bo‘limlar sifatida o‘qitiladi. Bunday parchalangan yondashuv o‘quvchiga bilimlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatmaydi, natijada olingan bilim hayotiy vaziyatlarda qo‘llanish qiyin bo‘lgan alohida qismlar holida qoladi. Shu sababli zamonaviy metodikada bilimlarni yaxlit tizim sifatida taqdim etishga qaratilgan integrativ yondashuv tobora katta e’tibor olmoqda.

“Integratsiya” tushunchasi lotincha “integer” (butun, yaxlit) so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, qismlarni birlashtirib yaxlit butunlikni hosil qilishni anglatadi. Ta’lim nuqtai nazaridan integratsiya o‘quv mazmunining turli qismlarini o‘zaro bog‘lash, ko‘nikmalarni birgalikda shakllantirish va bilimlarni hayotiy kontekstga yaqinlashtirish demakdir.

Maqolaning maqsadi ona tili ta’limida integrativ yondashuvning nazariy asoslarini ochib berish, uning amaliy modellarini tavsiflash hamda mavjud ilmiy manbalar asosida samaradorligini baholashdan iborat.

1. INTEGRATIV YONDASHUVNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Tushuncha va mohiyati

Integrativ yondashuv o‘quv mazmuni va ko‘nikmalarni o‘zaro bog‘lash orqali bilimni yaxlit shaklda berishni nazarda tutadi. Bu yondashuvda bitta mavzu atrofida bir necha ko‘nikma yoki fan bir vaqtning o‘zida rivojlantiriladi. Masalan, bir matnni o‘qish, uning mazmunini og‘zaki bayon qilish va yozma xulosa tuzish bir darsning ichida o‘zaro bog‘liq holda amalga oshiriladi.

James Beane (1997) integratsiyani o‘quvchining hayotiy tajribasi va muammolariga asoslangan holda fanlar orasidagi sun’iy chegaralarni yo‘qotish jarayoni sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, o‘quvchi bilimni alohida fanlar bo‘yicha emas, balki real savollar va vazifalar orqali o‘zlashtirganda, u bilimni keyinchalik qo‘llashga tayyor bo‘ladi.

1.2. Nazariy manbalar

Lev Vygotskiy (1978) ning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi integrativ yondashuvning muhim asoslaridan biri hisoblanadi. Bilim o‘quvchi uchun ijtimoiy va madaniy kontekstda, o‘qituvchi va tengdoshlar bilan hamkorlikda shakllanadi. Integrativ mashg‘ulotlar esa aynan shunday boy kontekstni yaratadi.

Stephen Krashen (1982) tushunarli kiritma (comprehensible input) tilni o‘zlashtirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ta’kidlagan. Merrill Swain (1985) esa chiqish (output), ya’ni o‘quvchining o‘zi gapirish va yozish orqali til ishlab chiqarishi ham zarur ekanini ko‘rsatgan. Integrativ yondashuv ushbu ikki jarayonni birgalikda qo‘llash imkonini beradi.

Kontent asosida tilni o‘qitish (content-based instruction) tadqiqotchilari Brinton, Snow va Wesche (1989) tilni mazmun orqali o‘rgatish samaradorligini asoslab berganlar. Ularning fikricha, o‘quvchi til shakllariga e’tibor qaratayotganda, bir vaqtning o‘zida bilim ham egallaydi. Michael Long (2015) esa vazifaga asoslangan til o‘qitish (task-based language teaching) g‘oyasini rivojlantirib, til ko‘nikmalarining real vazifalar orqali faollashishini ko‘rsatgan.

1.3. Integrativ ta’lim tamoyillari

Integrativ yondashuv quyidagi tamoyillarga tayanadi: mazmuniy bog‘liqlik tamoyili, bunda darsning barcha qismlari yagona mavzu atrofida birlashtiriladi; ko‘nikmalarning uyg‘unligi tamoyili, bunda tinglash, gapirish, o‘qish va yozish birgalikda rivojlantiriladi; hayotiy kontekst tamoyili, bunda o‘quv vazifalari o‘quvchining real hayoti bilan bog‘lanadi; o‘quvchi markazlik tamoyili, bunda o‘quvchi faol izlanuvchi sifatida qaraladi; hamda baholashning yaxlitligi tamoyili, bunda o‘quvchining bilim va ko‘nikmalari bir butun holda baholanadi.

Integrativ yondashuvni anglashda uni an’anaviy “fanlararo mashg‘ulot” bilan adashtirmaslik muhim. Fanlararo mashg‘ulot ba’zan bir martalik tadbir sifatida o‘tkazilishi mumkin, integratsiya esa muntazam, tizimli va o‘quv dasturining mantiqiy davomi bo‘lishi kerak. Aks holda o‘quvchi bilimlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni his qilmaydi va integratsiya formal xarakter kasb etadi.

Integratsiyaning yana bir muhim jihati shundaki, u o‘qituvchining kasbiy mahoratiga yangi talablar qo‘yadi. O‘qituvchi nafaqat o‘z fanining mazmunini, balki qo‘shni fanlardagi asosiy tushunchalarni ham bilishi, turli ko‘nikmalarni bir vazifada uyg‘unlashtira olishi lozim bo‘ladi.

2. ONA TILI DARSIDA INTEGRATSIYA TURLARI

2.1. Fogarty modellari

Robin Fogarty (1991) fan mazmunini integratsiya qilishning o‘nta modelini taklif etgan. Ularning ayrimlari ona tili darslariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri moslashtirilishi mumkin. Quyidagi jadvalda ushbu modellarning mohiyati va ona tili darsidagi misollari umumlashtirilgan.

Jadval 1. Integratsiyaning asosiy modellari va ona tili darsidagi misollari

Model	Mohiyati	Ona tili darsidagi misol
Bog‘langan (connected)	Bitta fan ichidagi mavzular o‘zaro bog‘lanadi	Sifat so‘zlar mavzusidan so‘ng ravish so‘zlarning ushbu bilim bilan solishtirilishi
Ichki (nested)	Bir darsda bir necha ko‘nikma birgalikda rivojlantiriladi	Matnni tinglash, uning mazmunini aytib berish va yozma xulosa tuzish

Model	Mohiyati	Ona tili darsidagi misol
Ketma-ket (sequenced)	Ikki fan mavzulari parallel ravishda o‘tiladi	Tarix darsidagi davr bilan ona tilidagi tarixiy matnlar tahlilining bir vaqtda o‘tilishi
Mavzuli to‘r (webbed)	Bitta mavzu atrofida turli fanlar birlashadi	“Vatan” mavzusi atrofida adabiyot, tarix va musiqa mazmunini bog‘lash
Ip kabi bog‘langan (threaded)	Fikrlash ko‘nikmalari turli fanlar orqali o‘tadi	Tahlil, solishtirish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarining turli matnlarda qayta qo‘llanishi
Kesishgan (integrated)	Fanlar o‘rtasidagi umumiy ko‘nikma va tushunchalar birlashadi	Tasvir va tavsif tushunchasining ona tili hamda tasviriy san’at darslarida birgalikda o‘rganilishi

2.2. Ko‘nikmalar integratsiyasi

Til ko‘nikmalari odatda ajratilgan holda o‘qitiladi: bir darsda tinglash, boshqasida o‘qish, uchinchisida yozish. Integrativ yondashuvda esa bu ko‘nikmalar bitta vazifa doirasida ketma-ket va bir-birini to‘ldirgan holda qo‘llanadi. Masalan, o‘qituvchi qisqa matnni o‘qib beradi, o‘quvchilar uni juftlikda qayta bayon qiladi, so‘ng mazmuni asosida yozma xulosa tuzadi. Bunday ketma-ketlik o‘quvchida til birligini real muloqotda qo‘llash ko‘nikmasini shakllantiradi.

Ko‘nikmalar integratsiyasi Swain (1985) ning chiqish gipotezasiga ham mos keladi: o‘quvchi eshitgan yoki o‘qigan matnni o‘z so‘zlari bilan gapirish va yozish orqali uning mazmunini chuqurroq anglaydi.

2.3. Fanlararo integratsiya

Ona tili boshqa fanlar bilan bog‘langanda, til shakllari real mazmun doirasida o‘rganiladi. Masalan, tarix darsida o‘rganilgan davr haqidagi matnlarni tahlil qilish o‘quvchiga tarixiy atamalarni va murakkab gap tuzilmalarini bir vaqtda o‘zlashtirish imkonini beradi. Tabiiy fanlar bilan bog‘lanish esa tavsif matnlarini yozish mahoratini rivojlantiradi. Shu tarzda, til va mazmun bir-birini to‘ldiradi.

3. ILMIY MANBALAR VA NATIJALAR TAHLILI

3.1. Asosiy manbalar bo‘yicha xulosalar

Integrativ yondashuvning samaradorligi bo‘yicha asosiy nazariy va tajribaviy manbalar tahlil qilindi. Quyidagi jadvalda ularning yo‘nalishi va asosiy xulosalari keltirilgan.

Jadval 2. Integrativ yondashuvga oid asosiy manbalar va xulosalar

Muallif va yil	Yo‘nalish	Asosiy xulosa
Brinton, Snow, Wesche (1989)	Kontent asosidagi til o‘qitish	Til mazmun orqali o‘rgatilganda, o‘quvchi bir vaqtning o‘zida til va bilimni egallaydi
Swain (1985)	Chiqish gipotezasi	Til ishlab chiqarish (gapirish va yozish) til o‘zlashtirishning zarur bosqichi hisoblanadi
Drake va Burns (2004)	Integratsiyalashgan dastur va standartlar	Integratsiyalashgan yondashuv davlat ta’lim standartlarini bajarish bilan birga olib borilishi mumkin
Fogarty (1991)	Integratsiya modellari	Integratsiyaning turli darajalari mavjud bo‘lib, ularni o‘qituvchi darsning maqsadiga qarab tanlashi mumkin
Long (2015)	Vazifaga asoslangan o‘qitish	Real vazifalar orqali til ko‘nikmalari tabiiy ravishda faollashadi

3.2. Natijalarning talqini

Yuqoridagi manbalar tahlili integrativ yondashuvning bilimni tizimli va yaxlit shakllantirishda samarali ekanini ko‘rsatadi. Biroq shuni ta’kidlash lozimki, tahlil qilingan manbalarning aksariyati xorijiy ta’lim tizimlarida o‘tkazilgan. Shu sababli ularning natijalarini O‘zbekiston ona tili darslariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish ehtiyotkorlikni talab qiladi. Mahalliy sharoitda integratsiyaning samarasini aniqlash uchun alohida tajribaviy tadqiqotlar o‘tkazish zarur.

Integrativ va an’anaviy yondashuvlarni solishtirish metodikaning qaysi holatda qo‘llanishi lozimligini aniqlashga yordam beradi. Quyidagi jadvalda ikki yondashuvning asosiy farqlari umumlashtirilgan.

Jadval 3. Ajratilgan va integrativ yondashuvlarning qiyosiy tavsifi

Mezon	Ajratilgan yondashuv	Integrativ yondashuv
Bilimning tuzilishi	Grammatika, o‘qish, yozuv alohida bo‘limlar	Bilim yagona mavzu atrofida birlashtiriladi
O‘qituvchi roli	Mazmunni yetkazuvchi	Vazifa loyihalovchi va yo‘naltiruvchi
O‘quvchi roli	Qabul qiluvchi	Faol izlanuvchi va hamkor
Baholash	Alohida ko‘nikmalar bo‘yicha	Bilim va ko‘nikmalar yaxlit holda
Asosiy cheklov	Bilimlarning hayotda bog‘lanmasligi	Rejalashtirish murakkabligi va fanlararo hamkorlik zarurati

Jadvaldan ko‘rinadiki, integrativ yondashuvning asosiy afzalligi bilimni hayotiy vaziyatlarga bog‘lash imkoniyatida. Shu bilan birga, uni amalga oshirish o‘qituvchidan oldindan puxta rejalashtirishni, fanlar o‘rtasida hamkorlikni va vaqtni to‘g‘ri taqsimlashni talab qiladi. Shuning uchun integratsiya har bir darsda emas, balki mavzuning mazmuniga qarab tanlab qo‘llanishi tavsiya etiladi.

4. AMALIY MASHG‘ULOT MODELI

Integrativ darsning muvaffaqiyati dastlabki rejalashtirishga bog‘liq. Mashg‘ulotdan oldin o‘qituvchi asosiy maqsadni, bog‘lanadigan fan tushunchalarini va har bir bosqichda qaysi ko‘nikma rivojlanishini aniq belgilab olishi kerak. Shuningdek, vazifalarning murakkablik darajasi o‘quvchilarning yoshi va tayyorgarligiga mos bo‘lishi lozim. Vazifa juda oson bo‘lsa, o‘quvchi qiziqishini yo‘qotadi, juda qiyin bo‘lsa esa faollik pasayadi.

Dars davomida o‘qituvchi yo‘naltiruvchi rolni bajaradi: o‘quvchilarning savollariga javob beradi, guruhlar o‘rtasidagi muloqotni boshqaradi va ularni asosiy maqsadga qaytaradi. Shu tariqa integratsiya o‘quvchining mustaqil fikrlashini rivojlantiradigan jarayonga aylanadi.

Integrativ yondashuvni amalda sinab ko‘rish uchun 6-sinfda “Vatan go‘zalligi” mavzusida mashg‘ulot modeli taklif etiladi. Mashg‘ulot ona tili, tabiiy fan va tasviriy san’at mazmunini birlashtiradi. Dars 80 daqiqaga mo‘ljallangan.

Jadval 4. “Vatan go‘zalligi” mavzusidagi integrativ mashg‘ulot modeli

Bosqich	Vaqt	Faoliyat mazmuni	Integratsiya elementi
Tinglash	5 daqiqa	O‘qituvchi tabiat manzarasi tasvirlangan qisqa matnni o‘qib beradi	Tinglash ko‘nikmasi
Lug‘at ishi	10 daqiqa	Sifat so‘zlar va ularning ko‘chma ma’nolari matn asosida tahlil qilinadi	Ona tili (leksika)
Fan bog‘lanishi	15 daqiqa	O‘quvchilar matndagi o‘simlik va hayvonlar haqida tabiiy fan ma’lumotlarini solishtiradi	Tabiiy fanlar bilan bog‘lanish
Yozma ijod	20 daqiqa	O‘quvchilar tanlagan manzara haqida sifatlar bilan boy tavsifiy matn yozadi	Yozish ko‘nikmasi va tavsif
Tasviriy ijod	15 daqiqa	Yozilgan tavsifga mos manzara rasmini chizadi	Tasviriy san’at
Taqdimot	10 daqiqa	Juftliklar tavsifini sinfga o‘qib beradi va bir-birini baholaydi	Gapirish ko‘nikmasi
Refleksiya	5 daqiqa	O‘quvchilar “bugun til va tabiat haqida nimani o‘rgandim” savoliga javob beradi	Mulohaza va yaxlit baholash

Mashg‘ulot natijalari o‘quvchilarning yozma tavsifidagi sifat so‘zlardan foydalanish darajasi, tasviriy ishning matnga mosligi hamda taqdimotdagi ishtiroki orqali baholanadi. Mashg‘ulotdan oldin va keyin qisqa nazorat yozuvi o‘tkazilishi tavsiya etiladi. Maqolada keltirilgan natijalar kutilayotgan ko‘rsatkichlar bo‘lib, ularni amaliy tajriba asosida aniqlashtirish lozim.

Integrativ mashg‘ulotlarni joriy etishda o‘qituvchilar bir qator qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Birinchidan, turli fanlar mazmunini bog‘lash uchun oldindan ko‘p vaqt sarflash talab etiladi. Ikkinchidan, boshqa fan o‘qituvchilari bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish har doim oson bo‘lmaydi. Uchinchidan, darsda vaqtni taqsimlash murakkab bo‘lishi mumkin. Shu sababli dastlabki bosqichda integratsiyani bitta mavzu doirasida, qisqa vaqt ichida sinab ko‘rish tavsiya etiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, integrativ yondashuv ona tili ta'limida bilim va ko‘nikmalarni yaxlit tizim sifatida shakllantirish imkonini beradi. U tinglash, gapirish, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini bir-biriga bog‘laydi, til shakllarini real mazmun bilan birlashtiradi va boshqa fanlar bilan hamkorlikni kuchaytiradi. Biroq uning samaradorligi mavzu mazmuniga mos tanlangan model, puxta rejalashtirish va mahalliy sharoitda o‘tkazilgan tajribaviy tadqiqotlar bilan belgilanadi.

Ona tili o‘qituvchilari uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

integratsiyaning modelini darsning maqsadi va o‘quvchilar darajasiga qarab tanlash;

tinglash, gapirish, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini bitta vazifa doirasida bog‘lash;

boshqa fan o‘qituvchilari bilan muntazam hamkorlik qilish;

bilim va ko‘nikmalarni yaxlit baholash mezonlarini oldindan belgilash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Beane J. A. Curriculum Integration: Designing the Core of Democratic Education. — New York: Teachers College Press, 1997.
2. Brinton D. M., Snow M. A., Wesche M. B. Content-Based Second Language Instruction. — Boston: Newbury House, 1989.
3. Drake S. M., Burns R. C. Meeting Standards Through Integrated Curriculum. — Alexandria: ASCD, 2004.
4. Fogarty R. Ten Ways to Integrate Curriculum // Educational Leadership. — 1991. — Vol. 49, No. 2.
5. Krashen S. D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. — Oxford: Pergamon, 1982.
6. Long M. H. Second Language Acquisition and Task-Based Language Teaching. — Oxford: Wiley-Blackwell, 2015.

7. Swain M. Communicative Competence: Some Roles of Comprehensible Input and Comprehensible Output in Its Development // Input in Second Language Acquisition. — Rowley: Newbury House, 1985.
8. Vygotskiy L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978.
9. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2020.